

BAÁN IZSÁK

Isten, félelem

1978-ban született. Bakonymbéli bencés szerzetes, teológus, a pannonhalmi Szent Gellért Szakkollégium és a római Szent Anzelm Egyetem oktatója, a Gratuitas Szerzetesteológiai Intézet munkatársa. Legutóbbi írását 2018. 6. számunkban közöltük.

¹Kispál és a Borz: *Csiga*; www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/7511/kispal-es-a-borz/csiga-zeneszoveg.html

²Vö. Pilinszky János: *Jézus a félelemről*. In uő: *Szög és olaj*. Vigilia, Budapest, 1982, 409.

„Nincsen veszély, csiga, nincsen veszély, most az ujjam a szemedhez ér. Mindenki fél, csiga, mindenki fél, hátradőlni csak Istennek ér.”¹ Lovasi András dalszövege egyszerre naivan és plasztikusan jeleníti meg a félelem egyetemességét: állat és ember alá van vetve a félelem uralmának, ahogyan a csiga ösztönösen összehúzódik, ha váratlan inger éri, úgy fog el bennünket a félelem mindazzal kapcsolatban, ami nagyobb nálunk, amit veszélyesnek élünk meg. Egyedül csak az isteni természet jellemzője a félelemtől való teljes szabadság.

Hamis biztonság — kiüresedett félelem

A világ jelen állapotát szemlélve a félelem talán az egyik legerősebb alapérzésnek tekinthető, ami átjárja az élet sok területét, könnyen manipulálhatóvá tesz bennünket, döntéseinket mozgatja egyéni és közösségi szinten egyaránt. Ugyanakkor ritkán vállaljuk, ritkán tematizálódik a közbeszédben — „nem illik” félni. Ellentétes előjellel, a biztonság témaköre dominál a politikában, a hétköznapi életben, a virtuális mozgásterünkben. S miközben egyre lázasabban keressük a biztonságot, annak különféle formáit, s egyre hangosabban hirdeti körülöttünk minden, hogy biztonságban vagyunk, valójában a ki nem mondott félelem erősödik: a félelem az öregeségtől, a betegségtől, az idegentől, az erőszaktól, a haláltól, a világmeéretű ökológiai katasztrófától. Mi, a nyugati világ háborút nem ismerő nemzedékének gyermekei álbiztonságaink ellenére a híreket olvasva „mint reszkető húr vibrálunk a félelem óriási hárfáján”.²

Míg a profán életben a biztonság az egyik legfőbb érték, s közben a félelem hálóz be mindent, addig a kortárs nyugati kereszténység mintha ennek épp az ellenkezőjével találkozna. A liturgikus szövegekben sokszor megjelenik, hogy az Isten előtt „minden szent remeg, s arcuk takarják angyalok”, az imaórákban olvasott, énekelt szövegekben a zsoltáros arra szólít fel, hogy „féljük az Urat”, és „az Úr félelmére tanít” bennünket. A szentmise szövegeiben, könyörgésekben, prefációkban is kifejeződik a félelemmel teli tisztelet a „megközelíthetetlen fényességben” rejtőző Istennel szemben, a szavakat azonban sokszor nehéz tartalommal megtölteni. Mind a valóságos félelem korábban evidenciának tekintett érzülete, mind az ehhez kapcsolódó gesztusok távol állnak nyugati kortársainktól. Az isteni világ *fascinosum et tremendum* voltából legfeljebb a vonzó, megigéző jelleg ér el bennünket, ez sarkall bennünket a szerető, közzeli, elfogadó Isten keresésére az egyéni imádság útjain, miközben a hatalmas, félelmetes isteni természet témájára nemcsak hogy nem

rezonál bennünk semmi, hanem legtöbbször számúzzuk a homíliákból, a liturgiából, még a Hozsanna-énekekből is. („Boruljunk le, és rettegve imádjuk e szentséget” helyett legfeljebb a „boruljunk le, s megrendülve” változat marad a közösség ingerküszöbe alatt. S bár a megrendülés ugyanúgy nem megy, mint a rettegés, de legalább vállalhatóbb). Úgy tűnik tehát, hogy miközben a világ a biztonságot szajkózza, de valójában félelemmel van tele, addig a keresztény imádság szövegei olyan félelemről beszélnek, amire mintha már nem lennének képesek. Vagy legalább egy athoszi kolostor liturgiáján a templom hajnali félhomályában és csendjében felzúgó *trisa-gion* kell ahhoz, hogy valamit közel engedjünk belőle.

Félni és félni hagyni

Mielőtt azt a kevésbé divatos alapmagatartást próbálnánk megérteni, amit a klasszikus keresztény hagyomány istenfélelemnek nevez, érdemes előbb ránézni magára a félelemre az Istennel való kapcsolatunk szempontjából. A félelem nem rossz. A Getszemáni kertben vérrel verejtékező Jézus példája szerint a romlatlan emberi természet is ismeri a félelmet. Irracionális érzés, a „jó és rossz tudás” életet és világot kontroll alatt tartani akaró racionalitásával nem szabályozható erő, aminek üzenete van. Mindenekelőtt kijózanítja a mindenhatóság vágyát, és a végességre, törekénységre, másra utaltságunkra figyelmeztet. Mintha a bűnbeesés után a félelem őrizne valamit a kezdeti, paradicsomi egységből, az Istenre figyelő engedelmségből, az ember véges, de végtelenre nyitott voltából. Mintha a félelem, főleg az Istenre irányuló félelem maga ez az eredeti kapcsolat volna annak töredezett és fenyegetett formájában. Pilinszky szavaival élve annak ígéretét hordozza, hogy „az, aki fél, egy lesz azzal, akitől fél”.³ S ebben az értelemben a félelem egyáltalán nem áll szemben a hittel, sőt: „Kishitű az, aki nem mer félni, míg hívő az, aki minden félelem ellenére hiszi és tudja, hogy még a rettegéssel teli világban is az a szelídség a legfőbb pásztora, melynek egy beterető mozdulata elől senki és semmi nem tud kitérni.”⁴

³Pilinszky János: i. m. 409.

⁴Uo. utalás

Jézus mondatára:

„Ne félj, te kicsiny nyáj...”

A félelem másik üzenete a cselekvésre, a veszély elkerülésére való felszólítás, s ebben a minőségében természete nagyon közel áll a vágy természetéhez. Amíg a vágy arra sarkall minket, hogy a figyelmünk horizontján feltűnő dolgokban, lehetőségekben felfedezzük a fejlődés, a „többé válás” kihívását, s ennek érdekében beveszük akaratumkat, erőnket, cselekvésünket, addig a félelem hasonló hatást vált ki bennünk, csak épp fordítva: tartózkodásra, menekülésre készítet attól, amit célunk elérése vagy életben maradásunk szempontjából veszélyesnek ítélünk. Minden félelem mögött vágy lapul tehát, s gyakran éljük meg azt az ambivalenciát, hogy rettegve félünk attól, amire leginkább vágyunk. Például nagy felfedezés volt számomra, amikor megértettem, hogy a kudarcból való félelmem mögött az a mély vágy lapul, hogy akkor is megtartva, elfogadva,

szeretve legyek, amikor fontos dolgokban kudarcot vallok. A félelem és a vágy összefüggésének felfedezése nélkül előfordulhat, hogy egy életen át menekülünk attól, ami a félelmünktől való megváltást jelentené. Akárcsak Dino Buzzati *A colombre* című novellájának hőse, aki hajóskapitány apja intésére egész életében menekül egy őt mindenütt kísérő és fenyegető tengeri szörnytől, amelyről egy késői, halála előtti találkozásban kiderül, hogy azt az igazgyöngyöt akarta hozzá eljuttatni, amitől az élete boldog lehetett volna.

A félelemnek ez a vággyal rokon természete képessé teszi arra, hogy része legyen az életünkben felfedezhető útmutatásnak, belső vezetettségnek, s hogy ne álljon szemben a reménnyel, hanem paradox módon éppen táplálja azt. „Csak az nem fél, kit a remény már végleg magára hagyott” — mondja a költő.⁵ Hit és remény tehát szoros kapcsolatban vannak ezzel a „gondviselő félelemmel”, megférnek egymás mellett, táplálkoznak belőle. A szeretettel azonban mintha más lenne a helyzet. János apostol levele szerint „a tökéletes szeretet elűzi a félelmet” (1Ján 4,18). Ugyanaz a Jézus, aki megismerte a félelmet, isteni természetét feltárva, feltámadása előtt és után is arra biztatja övéit, akik a szeretetben hozzá kapcsolódnak, hogy ne féljenek. Amikor tehát Isten szeretete egészen birtokba vesz bennünket, akkor az addig útmutatóként mellénk szegődött félelemnek már nem marad hely. Akkor — az isteni természetben kegyelemből részesülve — nekünk is „ér hátradőlni”, de egészen addig az isteni félelemnek a szeretetben való előrehaladásban is szerepe van.

⁵Kányádi Sándor:
Valaki jár a fák hegyén.

Fejlődni a félelemben

„Az Úr félelme a bölcsesség kezdete” (Zsolt 110,10; Péld 1,7; 9,10). A bölcsességi irodalomban többször előforduló mondást előszere-tettel idézték a keresztény spirituális irodalom klasszikusai. Az Istennel való bensőséges kapcsolatra, az Isten ismeretére, bölcsességre vágyó lélek útjának első lépése, a lelki élet épületének alapja az az alapmagatartás, amire nem találtak jobb szót, mint a Bibliában számtalanszor feltűnő istenfélelem. Ennek elsajátítása mindenekelőtt a külső és belső aszkézissal, a dolgokról és az ítélekezéről való lemondással kapcsolódik össze, hisz „az Úr félelme révén mindenki elfordul a rossztól” (Péld 15,27). „Ha az ember alázatos, nincstelen és nem ítélekezik, eljön hozzá az Isten félelme.”⁶ Ebben az értelemben az istenfélelem nem más, mint a megtérés útjára lépve rádöbbenni Isten jelenlétére, önmagunkat, a dolgokat és gögre hajlamos értelmünk igazságait a „helyén kezelni”, azaz felfedezni az Isten előtti viszonylagosságukat. Egy másik szerzetesatyja így fogalmazza meg ugyanezt: „Véleményem szerint az ember akkor jut el Isten félelméhez, ha minden ügytől visszahúzódik, átadja magát a testi erőfeszítésnek, és erejéhez mérten a testi halálra és az Isten ítélőszékére gondol.”⁷

A haláltól és az utolsó ítélettől, az abban lehetséges perspektíva-ként megjelenő büntetéstől való félelem az aszketikus irodalomban

⁶*Apoph. Alph.*
Euprepiosz 5. Magyarul:
A szent öregek könyve.
JEL Kiadó, Budapest,
2010, 110.

⁷*Apoph. Alph.* Kroniosz 3.
Uo. 179.

az istenfélelem kezdeti, szükséges, és meghaladásra váró állapota. A korai szerzetességben, de még későbbi korok spiritualitásában is erősen ajánlott „imaginációs gyakorlat” volt a halál és az utolsó ítélet megjelenítése. Evagriosz például a következőt ajánlja: „Lebegjen szemed előtt, mi vár a bűnösökre, hogyan szégyenkezünk majd az Isten, az angyalok, a főangyalok és az összes ember színe előtt, azaz idézd fel a kínzásokat, az örök tüzet, a sosem alvó férget, a poklot, a sötétséget, a fogcsikorgatást, a félelmeket és a kínokat!”⁸ Szent Benedek is azt tanácsolja szerzeteseinek, hogy a halált naponként tartsák szemük előtt, és hogy féljenek az ítélet napjától.⁹ Ebben a formában minden bizonnyal nagyon idegen számunkra ez a gyakorlat, nem szokás a szószékről az ítélettel riogatni a híveket, és a büntető Isten képén is szeretnénk túllépni, az istenfélelemnek ez a kezdetleges formája azonban mégiscsak jelen van a lelkekben, az erre való nevelés pedig a pasztorális gyakorlatban, elég, ha arra gondolunk, mit tanultunk a szentgyónásról gyermekkorunkban. De az is eszembe jut, hogy keresztlányom nemrég azzal a mondattal jött haza az iskolai hittanóráról, hogy „a migránsok Isten büntetése a bűneinkért”, a misenaplóban, netán a „gyónási naplóban” feljegyzett hiányosságai pedig büntetést, akár a szentségek vételéből való kizárást is eredményeznek.

A klasszikus, Alexandriai Kelemenre visszavezethető, istenkapcsolatunkat leíró fejlődési sémában (szolga-béres-fió) ez a kapcsolódási forma a büntetéstől rettegő rabszolgára jellemző magatartás.¹⁰ A benne magragadható pozitívum az Úr jelenlétének felfedezése, csakhogy az ember a viszony jellegéből adódóan annak még csak egy nagyon behatárolt, beszűkült és fenyegető aspektusát képes megragadni. De nem elég, ha az istenfélelem csak odáig vezet minket, hogy elfordulunk a rossztól. Szükséges továbblépni a pozitív motivációk felé, s az Isten félelme — mivel épp az attól való félelem, aki minden jónak forrása, s akivel egyesülni szeretnénk — megnyitja a jóra. „Amint a lámpa világít a sötét hálószobában, úgy világítja meg az Isten félelme is az embert, ha a szívébe jön, és megtanítja őt minden erényre és az Isten parancsaira.”¹¹ Így jutunk el oda, ami a béres vagy a zsoldos kapcsolódási formájára jellemző: a jutalom reménye vagy az elvesztésével kapcsolatos félelem. Akkor találjuk magunkat ebben a közties, még erősen adok-kapokra épülő kapcsolati minőségben, amikor istenkeresésünk, a rá irányuló figyelmünk, tiszteletünk abból táplálkozik, amit ebben a kapcsolatban tőle kapunk: az „imaélmények”, a jó érzés, a kegyelmek, a biztonság. Keressük Isten közelségét, mert vágyunk arra, ami tőle jön, és félünk ezek elvesztésétől.

A „tökéletes istenfélelem”

Az istenkapcsolatban előre haladva végül eljuthatunk odáig, hogy már ne a büntetéstől való félelemből, s ne is a jutalom érdekében

⁸Evagriosz: *Rerum mon. rationes* 9 (PG 40,1261).

⁹Szent Benedek *Regulája* 4,44. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2015.

¹⁰Vö. Alexandriai Kelemen: *Stromateis*, III,59,4 (GCS 2,223).

¹¹*Apoph. Alph.* Jakab 3. *A szent öregek könyve*, i. m. 166.

tegyük meg Isten akaratát, ne ezért keressük a vele való kapcsolatot, hanem szeretetből, önmagáért Istenért, aki létünk forrása, akihez tartozunk. Ez a fiak, az „örökösök” magatartása (vö. Gal 4,7), akik nem tartanak az apjuktól, hanem tiszteletteljes szeretettel vannak iránta. Ez az állapot volna az istenfélelem célja és teljes kibontakozása, amiben a félelem a szeretetbe ágyazva jelenik meg, s a Teremtő és a teremtmény közötti egységtapasztalatban mintegy emlékeztet a természetek és akaratok különbségére. Gázai Szent Dórotheosz így írja le ezt a tökéletes félelmet: „A szentek már nem a büntetéstől való félelemből, s nem is a jutalom reményében teszik meg Isten akaratát, hanem szeretetből, s csak attól félnek, nehogy bármit is annak akarata ellenére tegyenek, akit szeretnek. Emiatt mondja az írás, hogy *»a szeretet elűzi a félelmet«*. A szentek ugyanis többé már nem félelemből cselekednek, hanem szeretetből félnek.”¹² Mindezek fényében az istenfélelem végső sorban egy olyan éber, szeretettel teljes és Istenre irányított figyelem, amely tisztában van a kapcsolat belőlünk fakadó törekénységével, számol a lehetőséggel, hogy megkísértettségünkben tudunk a kapcsolat ellen tenni, de mindig megújítja a szándékot ennek elkerülésére. Félelem attól, hogy eltávolodunk Istentől, s egyben erős vágy arra, hogy még ha így is történne, akkor se hulljunk a semmibe, akkor is részünk lehessen a szeretet révén a hozzá való tartozás megtartó kegyelmében.

Összefoglalva tehát az istenfélelem egy olyan alapmagatartás, olyan dinamika az istenkapcsolatban, amely a megtéréstől a szeretetben való tökéletesedésig végigkíséri az embert, s képes egységbe foglalni a lelki élet különböző aspektusait. „Kezdet és véggel az Úrnak félelme” — fogalmazza meg Dórotheosz,¹³ s nyugati kortársa, Szent Benedek is hasonlóan központi szerepet tulajdonít az istenfélelemnek a Regulában. A prológusban azokat szólítja meg, akik félnek az Urat, s ebben a félelemben előre akarnak haladni,¹⁴ az istenfélelem áll az alázatosság első fokán, ez a legfőbb kritérium a monostorbeli tisztségek betöltésénél,¹⁵ az életszabályt összefoglaló 72. fejezetben pedig azt kéri, hogy a szerzetesek Istent szeretve féljék (*„amore Deum timeant”*).¹⁶ Az út, amit az istenfélelem kijelöl, az Isten jelenlétének tudatosítása, elmélyítése, először is megengedve ennek a jelenlétnek a félelmetes, ítéletet hordozó minőségét. Innen vezet tovább önmagunk kiüresítésén, elvesztésén, majd Isten ajándékainak felfedezésén keresztül a Lélek befogadásáig. A nagy Antal nyilatkozta Pambórol, hogy „istenfélelme által eszközölte ki, hogy az Isten Lelke lakjék benne”.¹⁷ A Lélek teljes befogadása pedig annak a tökéletes szeretetnek a tapasztalata, melyben az isteni jelenlét már nem hordoz semmi olyant, ami az emberi természetet félelemmel töltené el. Antal abba mondta: „Többé nem félem az Istent, hanem szeretem őt. A szeretet ugyanis elűzi a félelmet.”¹⁸

¹²Gázai Szent Dórotheosz:
Tanítások 4,48.
In Baán Izsák (ford.):
Gázai Szent Dórotheosz
szerves tanításai.
JEL, Budapest 2015, 79.

¹³Uo. 4,49.

¹⁴Vö. *Szent Benedek*
Regulája Prol 12,29.

¹⁵Nemcsak az apáti
(RB 3,11; 64,1), hanem
szinte minden szolgálat
leírásánál megjelenik az
istenfélelem kritériuma:
házgondnok 31,2;
beteggondozó 36,7;
vendégpáter 53,21,
kapus 66,4.

¹⁶*Szent Benedek*
Regulája 72,9.

¹⁷*Apoph. Alph.*
Poimén 75.
A szent öregek könyve,
i. m. 260.

¹⁸*Apoph. Alph.* Antal 32.
Uo. 37.